

Magyarország településeinek dinamikai típusai napjainkban

BELUSZKY PÁL, BAJMÓCY PÉTER, CSATÁRI BÁLINT

BELUSZKY Pál: kutató professzor emeritus, MTA KRTK RKI

BAJMÓCY Péter: egyetemi docens, SzTE, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék

CSATÁRI Bálint: emeritus kutató, MTA KRTK RKI

KULCSSZAVAK: Magyarország települései, dinamika, falvak, városok, periféria, szélsőséges települések

ABSZTRAKT: Hazai településeink – legyenek azok városok vagy falvak – igen eltérő módon fejlődtek az elmúlt évtizedekben, a homogenizáció és a differenciálódás egyszerre van jelen a hazai térfolyamatokban. A települések dinamikája azonban igen soktényezős folyamat, hiszen más tényezők által meghatározva, máshogy működik, ha a népesség, és ha a gazdaság dinamikáját vizsgáljuk. Jelen tanulmányban a hazai települések dinamikáját vázoltunk fel öt társadalmi-gazdasági tényező (népességszám-változás, vándorlási egyenleg, korszerkezet, lakásépítés, foglalkoztatottság) segítségével, ám az egyes tényezők igen eltérő területi képet mutatnak. A dinamika összesített mérésére egy matematika-statisztikai módszerrel kialakított mutatót használtunk, mely magába foglalja az öt alapmutató értékeit. A területi kép mellett megyénként és településnagyság kategóriánként is vizsgáltuk a folyamatokat. Összességében egybefüggő dinamikus területek tekinthető Pest megye nagy része, Fejér északi fele, Veszprém keleti harmada, Komárom-Esztergom teljes területe, Győr-Moson-Sopron egésze a déli határterületei kivételével, valamint Vas megye nyugati fele is. Ezen kívül elsősorban néhány nagyváros agglomerációja (Zalaegerszeg, Kaposvár, Pécs, Kecskemét, Szeged, Debrecen, Nyíregyháza, Eger), valamint a Balaton térsége dinamikus. A kevésbé dinamikus települések is jelentős területi koncentrációkat mutatnak, ilyen térségek részben külső perifériák Balassagyarmattól a Bodrogeközig, Szatmár, Bihar, Dél-Békés, Délkelet-Csongrád, Bácska és a Dél-Dunántúl határmenti térségei. Belső perifériáknak tekinthető a Közép-Tiszavidék teljes területe, Békés megye nagy része, Csongrád-Szentes környéke, Baranya-Somogy-Tolna határtérségei, Zala középső része, illetve Vas megye déli és keleti határtérségei.

Bevezetés

Dunaszeg: magyar község, közös önkormányzati hivatal székhelye, Győr-Moson-Sopron megye Győri járás. 2090 lakos (2017); 1870-ben 697, 1910-ben 980, 1941-ben 1258, 1990-ben 1507, 2011-ben 1959 fő. A lakosság 43,4%-a kereső foglalkozású. Az itt élők mindennapi igényeinek jórészt a helybéli intézmények kielégítik; helyben járhatnak óvodába, iskolába a gyerekek, egészségükre helyben működő házi orvos és házi gyermekorvos, valamint védőnő vigyáz, a szükséges gyógyszerek a helyi patikában beszerezhetők, útba esik jövet-menet a helyi takarékszövetkezet, a bevásárlásaik során négy élelmiszerbolt között választhatnak, de a tüzép is helyben várja vevőit, tudhatjuk meg a falu honlapjáról. Szórakoztatásukról kábeltévé gondoskodik helyi műsorokkal is, s ha megunják a házikosztot (vagy a mosogatást), a helyi étteremben válogathatnak számos leves, főétel és édesség között. Az ide látogató megtekintheti a helytörténeti gyűjteményt, a stabilmotor gyűjteményt és a kisvasúti emlékhelyet is. És ha valami helyben nem elérhető, naponta 42 buszjárat indul Győrbe. S ha mindenek után is hiányzik valami a dunaszegieknak, akkor ott a szaunagyár.

Zalkod is magyar község, Borsod-Abaúj-Zemplén megye Sárospataki járásában, a Bodrogzugban. 195 lakos, de 1960-ban még 964-en éltek a faluban. Jegyzői hivatal Kenézlőn. Intézményei után kutakodva a világhálón (mert honlapja nincs a falunak) a „Minden szolgáltatás” linkjére kattintva a „keresett oldal nem található” felirat jelenik meg. Talán pontosabb lenne az „Üres oldal” felirat. A lakosság 18,8%-a talál munkát magának (statisztikusul szólva foglalkoztatott) s közel felük (45,2%-uk) már betöltötte 65. életévét. Van három bolt (ebből egy bezárt), egy kocsmá, az is bezárt és sok más sem. Busz napi öt van Sárospatakra, 45-60 perc alatt érnek be. Van viszont két templom és egy harangláb, bár ebből a haragnak lába kélt. Viszont hármoszobás, elfogadható állapotban lévő családi házat 4 millió alatt is vehetünk. A ház előnyei között a hirdető kiemeli a csendet, s azt, hogy a kert végétől pár lépésre gombázni lehet. Két magyar falu, napjainkban. Két világ. (S ekkor visszafogtuk magunkat, mert a hatáskeltés okán nem Iborfiát (Zala megye, 8 lakos [!]), Tornabarakonyt (Borsod-Abaúj-Zemplén megye, 10 lakos), Felsőszenterzsébetet (Zala megye, 17 lakos) vagy Keresztétét (Borsod-Abaúj-Zemplén megye, 26 lakos) választottuk Dunaszeg ellenpárjaként.)

A hazai településállomány bármely teljeskörű vizsgálata esetében egyre nehezebb szétválasztani a falvakat és a városokat. Nem csak azért, mert a városi jogállású településeink jelentős része alig tér el funkcióiban a legnépesebb községektől, hanem azért is, mert számos olyan társadalmi folyamat alakítja településeinket, melyek nem a város-falu dichotómia mentén szerveződnek, amelyek nem hatnak alapvetően máshogy a falvakra és a városokra. Kutatásunk eredeti témája a falvak dinamikai típusainak meghatározása volt, erre kaptunk megbízást, azonban ezt kiegészítve érdekes összevetni falvainkat a városokkal, hogy vajon azok külön dinamikai típust képviselnek-e ma is, avagy nem.

A mai magyarországi falvakat (az egyszerűség kedvéért a községeket, noha nyilvánvaló, hogy a két fogalom korántsem azonos) vizsgálva – vagy akár csak szemügyre véve, megérteni igyekezvén – szembeötlő két markáns s látszólag egymásnak ellentmondó folyamat, a homogenizáció és a differenciálódás. Ha azt a kérdést tesszük fel, hogy „mire szolgál” s mivel „foglalkozik” a falu, illetve a falu lakossága – vagyis tudományosabban: mi a falvak funkciója –, akkor azt kell tapasztalnunk, hogy legtöbbjük létének alapja, fő feladata lakóhelyet biztosítani a más településekben – jellemzően a munkahelyeket koncentráló városokban – dolgozó munkavállalóknak, lehetővé tenni a másutt dolgozók (a „kiingázók”) háztartásainak működését – közművek biztosítása, alapvető szükségletek kielégítése, a pihenés-szabadidő-eltöltés terét kínálni, satöbbi. De a másutt dolgozók aránya a falvak többségében oly magas, hogy az őket kiszolgálók jelenléte, esetleg minimális méretű más tevékenység (helyi agrárgazdálkodás, esetleg ipari kisüzemek stb.) nem változtat alapjellegükön. A legutóbbi népszámlálás adatai szerint a községi jogállású települések a következőképp oszlottak meg a kiingázóik adatait figyelembevéve (1. táblázat).

1. táblázat: A községek megoszlása kiingázóik arányai alapján, 2011

A kiingázók aránya, %	Községek száma	Arányuk az összes községből (%)
80,0 <	288	10,3
70,0 – 79,9	717	25,5
60,0 – 69,9	674	24,0
50,0 – 59,9	482	17,2
40,0 – 49,9	331	11,8
30,0 – 39,9	196	7,0
≥ 29,9	120	4,3

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

Vagyis a községek 35,8%-ából a foglalkoztatottjaik több mint 70%-a más településben (pontosabban a községhatárokon kívül) dolgozik, vagyis rajtuk s az ellátásukat végzőkön kívül egyéb szerepkörök annyira sem koncentráálódtak bennük, hogy akár csak vegyes funkciójuknak tarthassuk őket. Vagyis községi jogállású településeink 36%-a között funkcióik alapján különböztetni nem tudunk, egységes funkcionális típusként kell kezelnünk őket. De még az 50–70%-nyi kiingázóval rendelkező községek is hasonlóan ítéltetők meg; ritkán fordul elő, hogy egyéb funkciók (ipari, gyáripari, agrár, közlekedési, idegenforgalmi-rekreációs, speciális szolgáltató) oly arányban lennének jelen, hogy azok egyenként a vegyes funkcióknak a lakó mellett másik elemét képeznék. Ez már abból is következik, hogy a lakófunkción kívül nagyobb volumenű más szerepkör csak igen kevés községben található (2. táblázat).

2. táblázat: A községek megoszlása az agrárfoglalkoztatottjaik aránya alapján, 2011

Az agrárfoglalkoztatottak aránya, %	Községek száma	Arányuk az összes községből, %
> 4,9	667	23,7
5,0 – 9,9	831	29,6
10,0 – 14,9	580	20,6
15,0 – 19,9	312	11,1
20,0 – 29,9	316	11,2
30,0 – 49,9	94	3,3
50,0 ≤	9	0,3

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

(Megjegyzendő persze, hogy agrártevékenységet nem csak a statisztika által kimutatott agrárkeresők végeznek, hanem több-kevesebb agrártevékenységet folytathatnak a kisebb-nagyobb mezőgazdaságilag hasznosítható területekkel – házi- és zártkeretek, gyümölcsösök, szőlők stb. – rendelkező más foglalkozásúak, nyugdíjasok, „eltartottak”, hétvégi telkekkel rendelkezők, vagy napszámosok, idény- és feketemunkások stb.).

A táblázatra vetett egyetlen pillantás azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a „falufejlesztés” – már ha van ilyen – az agrárszektor fejlesztésére korlátozni egyszerűen félreértés, az évtizedekkel ezelőtti faluképzetek továbbélése, s a

falufejlesztési elképzelések gyakorlatban sokféleképp megmutatkozó hatástalanságának is egyik oka.

Végül is meglehetősen leegyszerűsítve a vázolt „helyzetet”, ma a falvak, mint települések nem mások, mint a városokban koncentrált gazdasági tevékenységek által foglalkoztatottak lakóhelyei, szerencsés esetben kiegészülve a falvakban élőket kiszolgáló személyzettel, intézményekkel, esetenként üdülő-rekreációs-idegenforgalmi szerepkörökkel, s néhol pontszerűen egy-egy ipari üzemmel, szigetszerűen számottevő agrártevékenységgel. Ez a homogén településmassza azonban a „klasszikus” földrajzi módszerekkel csak üggyel-bajjal s vitatható eredménnyel „típezhető”; nem is beszélve arról, hogy a felfokozott mobilizáció – sokhelyütt már a trafik vagy a kocsmá felkeresése is „mobilizációt” tesz szükségessé, legalább is ha a községhatárok átlépése annak számít –, kikezdi a klasszikus település-definíciókat s egy-egy falu típusba sorolása esetenként ahhoz hasonló feladat, mintha egy nagyobbacska társasház funkcionális típusát akarnánk megállapítani. Ráadásul kérdés, hogy az ezen írásban már felelegetett Iborfia, Tornabarakony, Felsőszenterzsébet példáján egyáltalán önálló entitású településnek tarthatunk-e 8–10–19–25 lakosú „településmorzsalékokat”. (Igaz, a magyar településföldrajz kiváló képviselője, Mendöl Tibor egy tanyát a maga egynéhány lakójával is településnek tartott.)

Ugyanakkor homogenizáció mellett a falusinak számító településállomány egyes egyedei rendkívül széttartó pályán mozognak, melynek egyik végpontján a szuburbivává válás, a másikon az „iborfiasodás”, az önálló települési lét elvesztése áll. Ez a gyors és erőteljes differenciálódás rendkívül messzemenő következményekkel jár, azzal is, hogy „magyar faluról” úgy általában nem is beszélhetünk, hogy a róluk való differenciálatlan gondolkodás és gondoskodás(í szándék) nem ad valós képet a falvak helyzetéről. Mindezen differenciálódási és homogenizációs folyamatok a városok között, sőt a falu-város viszonylatban is megfigyelhetők. A differenciálódás következményeinek felmérése a folyamat mélységének, területi vonatkozásainak számbavételét igényli. Tanulmányunk erre vállalkozik. E vállalkozás teljesítésében maga az ezen kötettel megtisztelt Csatári Bálint is tevételesen részt vett, a tanulmány megszövegezésében azonban a „konspiráció követelményei” miatt nem vehetett részt.

A vizsgálat adatbázisa és módszerei

A települések dinamikája egy összetett jelenség, ehhez több mutató együttes vizsgálatára volt szükség. A mutatók részben demográfiai tényezőkre (a népességszámváltozás dinamikája, korszerkezet), részben pedig gazdasági tényezőkre (lakásépítés, foglalkoztatottság) vonatkoznak. Olyan mutatókra volt szükség, amelyek minden településre rendelkezésre állnak, jól mutatják egy-egy település dinamikáját és ahol az adatok eloszlása és szórása is megfelelőnek bizonyult a felhasznált összetett matematikai módszerek alkalmazásához. Végül öt mutatót tudtunk felhasználni, melyek a következők:

- A települések lakónépességének változása 1990-2017 között (%),

- A települések belföldi vándorlási egyenlege 1990-2011 között évente, (ezrelék)
- Az 1990-2017 között épített lakások és üdülőegységek aránya az összes lakások és üdülők számából (%)
- A 60 és több évesek aránya a lakónépességből 2011-ben (%)
- A foglalkoztatottak aránya a lakónépességből 2011-ben (%)

További mutatók használata is felmerült, de ezek végül részben az értelmezhetőség, részben a matematikai módszer miatt nem kerültek be a vizsgálatba. Ilyen volt a közgyógyellátásban részesülők száma, ezt a túl sok nulla érték miatt kellett kivennünk. Különösen a gazdasági dinamika esetében éreztük szükségét további mutatók vizsgálatba vonásának, de sem a 100 főre jutó személygépkocsi száma, sem pedig az egy főre jutó adóköteles jövedelem nem bizonyult megfelelőnek. Mindkét esetben túl sok volt az esetlegesség, túl sok az extremitás, így ilyen érzékeny módszer esetében nem bizonyultak használhatónak.

Az összetett dinamikamutató elkészítéséhez a különböző jellegű adatok összevonására volt szükség. A hagyományos módszerek (normalizálás, illetve standardizálás) nem hoztak megfelelő eredményt, hiszen a mutatók egy részénél az adatok eloszlása olyan, hogy a nagymértékben kiugró értékek jelentősen torzítják az eredményeket, illetve sok esetben az egyébként jelentős különbségeket is összemossák. Az eredeti adatok meghagyása mellett az eloszlás középső részén túl sok elem csoportosult, de a fő gondot az okozta, hogy az extrém értékek miatt olyan települések (adatok) is egymás közelébe kerülnének, amelyek esetében lényeges eltérések vannak. (Nem mindegy, hogy egy település népessége évente 10 ezrelékkal nő vagy ennyivel fogy, de az eredeti adatsorok meghagyásával ezek között minimális elérés lett volna.) Ugyanakkor a rangszámok alapján vett sorrend sem megfelelő önmagában, mert így meg pont a szélsőértékek közelében húzná össze indokolatlanul az adatokat ez a megközelítés, az átlag körüli értékeknél pedig széthúzná. Így végül a két módszer (eredeti adatok konvertálása és a rangszámok figyelembevétele) együttes alkalmazása mellett döntöttünk. Első lépésként néhány esetben szükség volt a leginkább kiugró pár érték kezelésére, ilyen esetekben egy „elméleti maximumban vagy minimumban” határoztuk meg az értékeiket. Ha pl a legtöbb település vándorlási egyenlege nem haladja meg a 20 ezrelékes értéket, de van kettő, amelyik esetében az érték 50 ezrelék és 70 ezrelék, ott egy elméleti, 25 ezrelékes értékben határoztuk meg őket. Ilyen esetben a rangszámok nem változnak, ugyanakkor a normalizált értéknél továbbra is ezek az extrém esetek adják a maximumot, de az egyébként magas, 20 ezrelékes települések nem az intervallum 20-30%-ánál, hanem 90%-ánál lesznek, ami közelebb áll a valósághoz.

Így minden mutató esetében sorbarendeztük a 3154 települést, és minden település két értéket kapott, majd e két érték átlaga adta az adott mutató esetében a település dinamika értékét. Az egyik érték a település sorszáma volt, ahol a legjobb a 1-es, a legrosszabb a 3154-es értéket kapta, a másik esetében pedig a maximum-minimum intervallumra konvertáltuk át az értékeket az eredeti eloszlás megtartásával, úgy, hogy a maximális értékkel rendelkező település 1-es, a minimális 3154-es értéket kapjon. Az eljárás végén az 5*2 értéket összeadtuk és ez alapján soroltuk dinamika szerint öt egyenlő elemszámú kategóriába a településeket, ahol a legalacsonyabb

pontszámok jelenti a legnagyobb, a legmagasabbak a legkisebb dinamikát. A legjobb értékek minden esetben a legmagasabbakat jelentették, kivéve a korszerkezeti mutatónál, ott a legalacsonyabb értéket tekintettük legjobbnak.

Számos esetben előfordult azonban, hogy egyes települések a különböző mutatók esetében lényeges eltéréseket mutattak dinamika alapján (pl. nagyon fiatal korszerkezet, de nagyon alacsony foglalkoztatottság). Ilyen esetekben a dinamika-mutató értéke átlagos lehetett, ám a részmutatók egyike sem volt átlagos. Ezen települések közül a leginkább extrémeket, azokat, ahol a legjobb és a legrosszabb dinamikátényező esetében a sorszámok között legalább 2900 hely van, külön is jelöltük. Összesen 121 ilyen település adódott, de közöttük számos kombinációja létezik annak, hogy mely dinamika mutatóban mutatnak szélsőséges értékeket.

A dinamika egyes elemeinek területisége

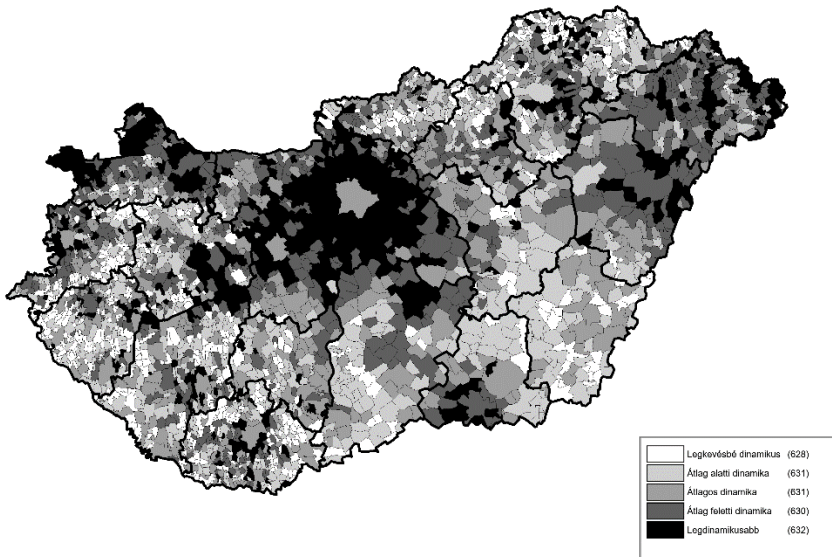
A települések összesített dinamika szerinti típusainak vizsgálata előtt érdemes az egyes tényezőket külön-külön is áttekinteni. E fejezetben csak az egyes mutatók alapvető területi képének és a szélsőértékeket jelentő településeknek bemutatására van lehetőség. A népességszám-változást tekintve legdinamikusabbnak Pest megye, az Észak-Dunántúl települései, valamint a nagyvárosi agglomerációk szuburbán települései bizonyultak, de emellett Északkelet-Magyarországon is sok ilyen település van (Cserehát, Hernád-völgy, ukrán határmenté). A belföldi vándorlási különbséget tekintve is az előbb említett térségek a legdinamikusabbak az Északkelet-Magyarországi térség kivételével. A lakásépítés dinamikájában a nagyvárosi agglomerációk, a nyugati határszél, az idegenforgalmi térségek, valamint Északkelet-Magyarország emelkednek ki. A foglalkoztatottság mutat a legerősebb regionális különbségeket, legkedvezőbb helyzetben az ország teljes északnyugati része van a Balatontól északra, emellett csak néhány nagyváros és legszűkebb környéke említhető. Végül a korszerkezetet tekintve elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén jelentős területei emelkednek ki, a Budapest környéki és az Észak-Dunántúli dinamikus zóna itt sokkal kevésbé számottevő. A Dél-Alföldön, Dél-Dunántúl egyes részein, Zalán és Heves-Nógrádon kívül az idegenforgalmi térségek zöme tekinthető legkevésbé dinamikusnak a lakosság korszerkezetét tekintve (1. ábra, 2. ábra, 3. ábra, 4. ábra, 5. ábra).

A települési extremitásokat tekintve az 1990 utáni népességszámváltozás élvonalában szuburbán falvak (Remeteszőlős, Telki Pócsmegyer, Veregyház, Bocskai kert, Diósd, Kulcs, Keszü), cigány lakosságú falvak (Uszka, Kispalád, Fáj, Felsőregmec) és törpefalvak (Gosztola) vannak. A legkevésbé dinamikus települések között kizárólagosan pár tucat fős népességű törpefalvak találhatók (Szárász, Libickozma, Iborfia, Baglad, Lendvajakabfa, Csertalagos, Bödeháza, Szijártóháza, Megyer, Pamlény, Becskháza, Bódvarákó, Pányok, Debréte, Tornabarakony).

A belföldi vándorlási egyenleg tekintetében szintén a szuburbán falvak dominálnak a legdinamikusabbak között (Remeteszőlős, Telki, Pócsmegyer, Veregyház, Leányfalu, Diósd, Kulcs, Keszü), de jelentős számban fordulnak elő idősek

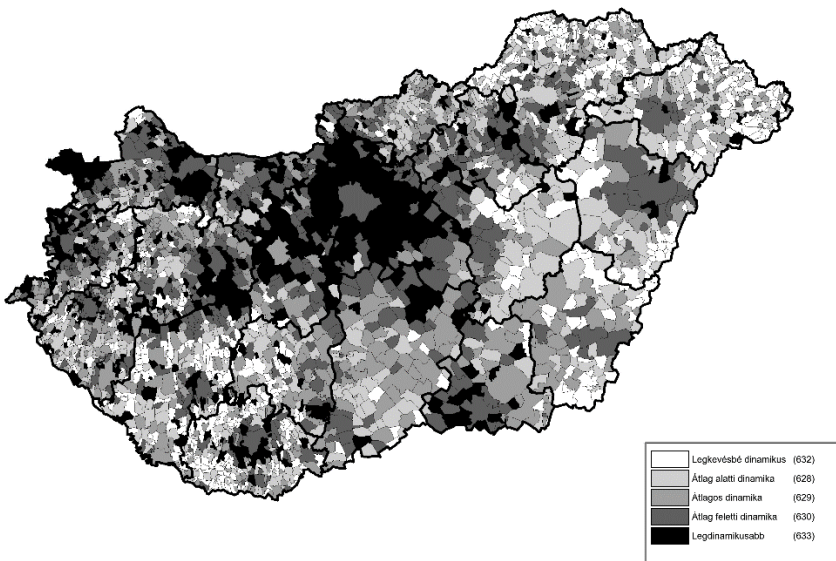
otthonával rendelkező kistelepülések (Nemeskisfalud, Patalom, Kőkút, Acsád, Nagylózs, Szőc, Külsővat, Óföldéak) és az extrém törpefalu, Gosztola is (2. ábra).

1. ábra: A települések dinamikája a lakónépesség 1990-2017 közötti változása (%) alapján

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

2. ábra. A települések dinamikája az 1990-2017 közötti belföldi vándorlási egyenleg (ezrelékben) alapján

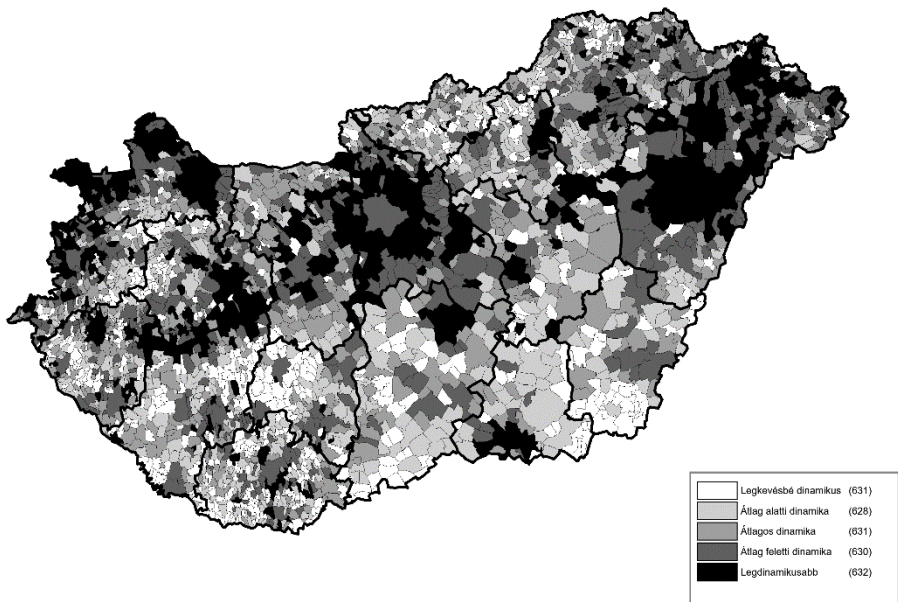

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

Legnagyobb vándorlási veszteséggel elzárt törpefalvak (Baglad, Szíjártóháza, Kisvásárhely, Megyer, Horváthertelend, Szentkatalin, Szárász) és magas cigány népességgel rendelkező települések (Gilvánfa, Büssü, Csenyété, Lácacséke, Told, Tiszabő) emelkednek ki.

A lakás- és üdülőépítés dinamizmusa élmezőnyében idegenforgalmi kistelepülések (Balatonmáriafürdő, Balatonudvari, Balatonszepezd, Zalakaros, Orfű, Sukoró, Várgesztes, Háromhuta, Mátraszentimre), szuburbán falvak (Telki, Szada, Veresegyház, Nagykovácsi, Harka, Rajka) és a 2001-es árvíz után újjáépített települések (Tákos, Jánd, Gulács) foglalnak helyet (3. ábra). A mezőny végén az a mintegy 60 apró- s törpefalva van, ahol 1990 óta egyetlen lakás vagy üdülő sem épült.

3. ábra. A települések dinamikája az 1990-2017 között épített lakások és üdülőegységek aránya alapján az összes lakások és üdülők számából (%)

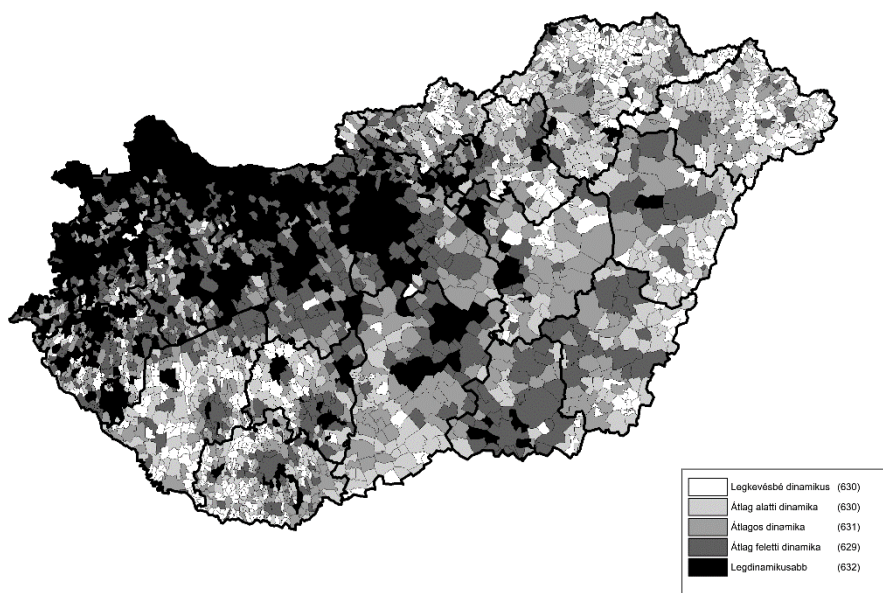

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

A foglalkoztatottság tekintetében legdinamikusabb települések szinte kizárólagosan dunántúli falvak (Söpte, Feketeerdő, Dunakiliti, Mosonudvar, Újkér, Rajka, Balogunyom, Répcelak, Teskánd, Belsőárd) szerepelnek, az első 100 település között csak kettő van a Dunától keletre (4. ábra). A legkevésbé dinamikus falvak szinte mindegyike kiemelkedően magas cigány népességgel rendelkezik (Alsószentmárton, Somogyaracs, Istvándi, Bódvalenke, Felsőregmec, Rakaca, Tornanádaska, Hernádpetri, Abaujszolnok, Fáj, Csenyété, Szakácsi, Gadna, Nyírpilis), mindössze néhány falu olyan került ebbe a körbe, melyek kis népességgel és nagyobb időségek otthonával rendelkeznek (Kőút, Nemeskisfalud).

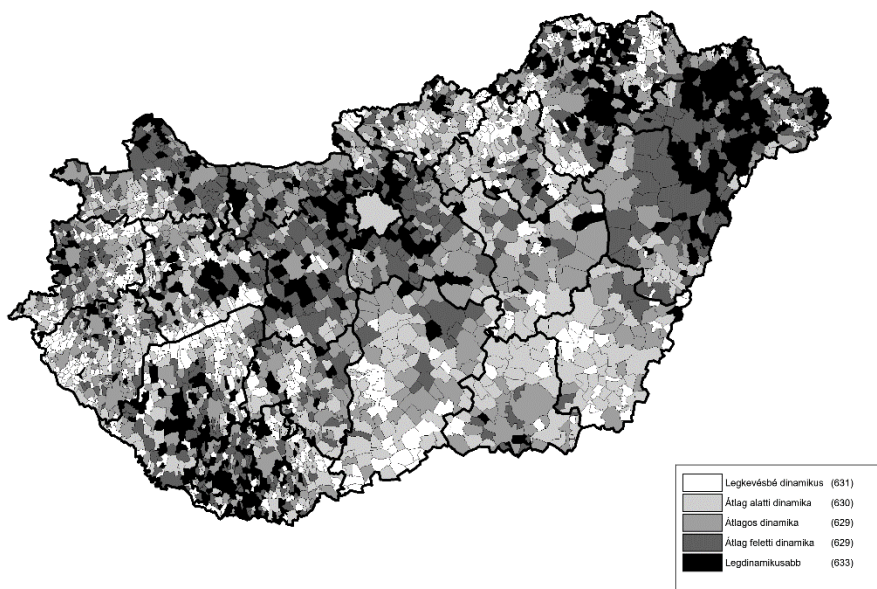

4. ábra. A települések dinamikája a foglalkoztatottak aránya a lakónépességből (2011, %)

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

5. ábra. A települések dinamikája a 60 és több évesek aránya alapján (2011, %)

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

A korszerkezet tekintetében a legdinamikusabb, legfiatalosabb falvak leginkább magas cigány népességgel rendelkeznek (Gilvánfa, Piskó, Alsószentmárton, Pálmajor, Rinyabesenyő, Felsőregmec, Kiscséc, Tornanádaska, Csenyété, Uszka, Tiszabő), kivételt csak a zalai Csapi jelent, ahol a bentlakásos iskola tanulólétszáma okozza az extrém fiatalos korszerkezetet (5. ábra). A legidősebb korszerkezettel bíró települések szinte kivétel nélkül törpefalvak (Tornabarakony, Teresztenye, Varbóc, Debréte, Kány, Égerszög, Litka, Háromhuta, Vekerd, Rábasebes, Keléd, Sénye, Bödeháza) valamint idősek otthonával rendelkező települések (Nemeskisfalud).

A települések dinamika szerinti típusai

A települések dinamikai típusai regionális eltéréseinek jelentős részét a településméretbeli különbségek magyarázzák. Minél kisebb egy település, annál nagyobb az esélye, hogy kevésbé dinamikus. A településeket nagyságkategóriákra osztva, népességszám szerint súlyozva adódik, hogy 2000 fős népességszám felett a dinamikumutatók relatíve kedvezők, ugyanakkor nagy eltérések az efeletti kategóriákban nem találhatók (3. táblázat).

3. táblázat. A települések dinamika szerinti csoportjai településnagyság-kategóriák szerint

	Települések száma	Dinamika átl. pontszáma*	Legdinamikusabb (%)	Átlag feletti dinamika (%)	Átlagos dinamika (%)	Átlag alatti dinamika (%)	Legkevésbé dinamikus (%)
100 ezer felett	9	14,5	55,6	33,3	11,1	0,0	0,0
50-100 ezer	10	13,6	40,0	60,0	0,0	0,0	0,0
20-50 ezer	42	15,2	33,3	28,6	23,8	11,9	2,4
10-20 ezer	81	14,2	42,0	27,2	23,5	7,4	0,0
5-10 ezer	136	14,6	36,8	25,0	22,1	14,0	2,2
2-5 ezer	472	15,1	35,8	25,4	18,9	15,7	4,2
1-2 ezer	640	16,1	26,3	25,0	21,7	17,3	9,7
500-1000	639	17,3	17,2	24,3	22,1	22,7	13,8
200-500	723	19,0	9,7	13,4	20,6	26,3	30,0
100-200	249	20,8	2,8	9,2	14,1	24,1	49,8
100 alatt	153	22,0	3,9	7,2	7,8	18,3	62,7
Összesen	3154	15,0	20,2	20,4	19,8	20,2	19,4

(*: az alacsonyabb értékek jelentik a nagyobb dinamikát)

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

Legdinamikusabbnak az 50-100 ezer fő közötti kategória adódott, azonban a kis elemszám és a kis különbség miatt ez az eltérés nem szignifikáns. A 2000 fős településkategória alatt azonban szignifikánsan és folyamatosan romlanak a települések dinamikai mutatói. Ha az egyes településnagyság kategóriákba tartozó

településeket osztályozzuk aszerint, hogy a legdinamikusabb, átlag feletti, átlagos, átlag alatti vagy legkevésbé dinamikus ötödbe esnek, hasonló képet kapunk. 50 ezer fő felett a városok 90-100%-a a két legdinamikusabb kategóriába esik, majd ez alatt a dinamika-kategóriák stabilizálódnak, 2-50 ezer fő között minden esetben az oda tartozó települések 60-70%-a tekinthető dinamikusnak. Ez alatt folyamatosan csökkennek az értékek, az aprófalvas kategóriákban már csak a települések 10-20%-a tekinthető dinamikusnak, ugyanakkor az ide tartozó kistelepülések kategóriáinként 60-80%-a az átlagosnál kevésbé tekinthető dinamikusnak. Azaz a városaink összességében egyértelműen dinamikusabbaknak tekinthetők a falvaknál, de ez nem jelent kizárólagosságot. Miközben funkcionális városaink közül néhány a legkevésbé dinamikus kategóriákba került (Ózd, Kazincbarcika, Sátoraljaújhely, Salgótarján, Mezőtúr, Kunszentmárton, Bácsalmás, Komló), nem beszélve olyan városi jogállású, városi funkciókkal alig rendelkező településekről, mint Borsodnádásd, Rudabánya, Pétervására, Medgyesegyháza, Mezőhegyes, Battonya, Csanádpalota vagy Mélykút, addig az 50 legdinamikusabb hazai település között csak nyolc városi jogállású, de közülük csak kettő tekinthető minden téren városi funkciókkal bírónak (Szigetszentmiklós, Dunakeszi).

Míndez azért volt lényeges, mert a megyénkénti eltéréseket sok esetben épp az eltérő településhálózatból adódó különbségek magyarázzák leginkább. Ahogy azt a későbbiekben látjuk majd, az egyes dinamika-kategóriákba megyénként igen eltérő számú település került, ugyanakkor a megyék népességnagysággal súlyozott átlagos dinamikaértékében már jóval kisebbek az eltérések (4. táblázat). E tekintetben mindössze két megye, Pest és Győr-Moson-Sopron emelkedik ki szignifikánsan, átlag feletti értékkel Vas, Fejér és Komárom-Esztergom bír még. A másik végletet Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén és Békés megyék adják, de az átlagosnál rosszabbnak tekinthető még Baranya, Somogy, Tolna, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Bács-Kiskun és Csongrád is. Ezzel szemben, ha azt vizsgáljuk, hogy az egyes dinamika kategóriák megoszlása milyen a megyék települései között, akkor igen komoly eltéréseket találunk. Az átlagosnál dinamikusabb két kategóriába esik Pest megye településeinek 90, Fejér és Komárom-Esztergom esetében pedig 85%-a, az összességében egyik legdinamikusabb Győr-Moson-Sopron esetében már csak 70, Vas megyében pedig 55% ez az érték. Békésben ugyanakkor csak 5% körül van az átlagosnál dinamikusabb települések aránya és közülük egy sem került a legdinamikusabb kategóriába, de mindössze a települések kevesebb, mint negyede tekinthető dinamikusnak Baranya, Tolna, Somogy, Nógrád és Jász-Nagykun-Szolnok esetében is. Ezzel szemben Békés megye településeinek 80%-a Baranya, Tolna, Somogy, Zala, Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok, Békés, Csongrád és Bács-Kiskun megyékben 50-55%-a a kevésbé dinamikus két kategóriába (ötödbe) került. E két kategória lényegében hiányzik a fejlett és nem aprófalvas Pest, Fejér és Komárom-Esztergom megyékben.

4. táblázat. A települések dinamika szerinti csoportjai megyénként

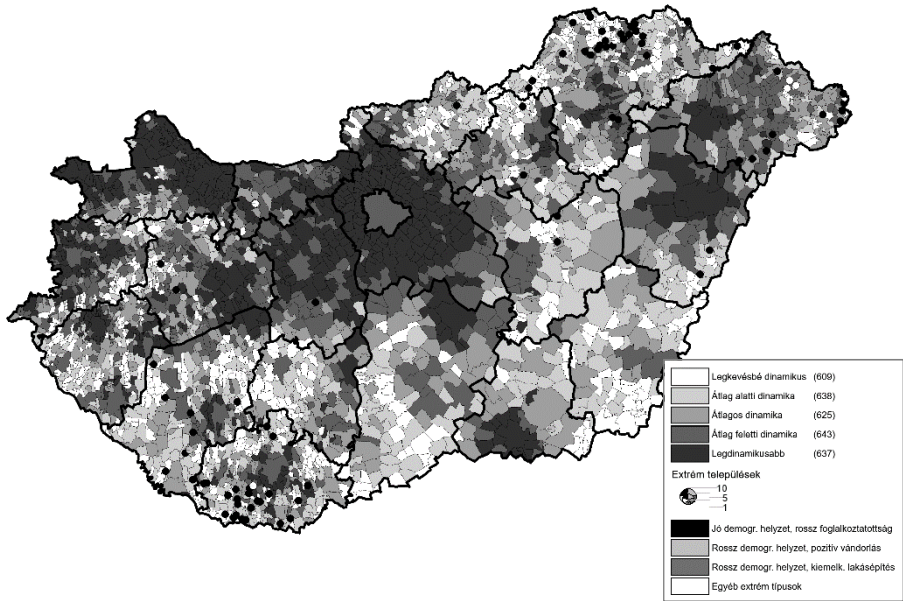
	Települések száma	Dinamika átl. pontszáma*	Legdinamikusabb (%)	Átlag feletti dinamika (%)	Átlagos dinamika (%)	Átlag alatti dinamika (%)	Legkevésbé dinamikus (%)
Budapest	1	14,8	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Baranya	301	16,7	10,3	12,0	19,6	28,2	29,9
Bács-Kiskun	119	16,1	6,7	19,3	21,0	28,6	24,4
Békés	75	18,6	0,0	5,3	16,0	29,3	49,3
Borsod-A.-Z.	358	18,1	7,3	18,7	22,1	25,1	26,8
Csongrád	60	15,7	18,3	10,0	23,3	26,7	21,7
Fejér	108	14,1	58,3	25,0	12,0	2,8	1,9
Győr-Moson-S.	183	11,8	50,3	21,9	12,6	10,9	4,4
Hajdú-Bihar	82	14,8	14,6	20,7	23,2	30,5	11,0
Heves	121	16,9	8,3	23,1	24,8	21,5	22,3
Komárom-E.	76	14,5	44,7	39,5	14,5	0,0	1,3
Nógrád	131	18,7	6,1	13,7	23,7	32,8	23,7
Pest	187	10,4	74,3	17,6	4,8	1,6	1,6
Somogy	246	16,9	8,9	14,2	19,5	25,6	31,7
Szabolcs-Sz.-B.	229	15,3	8,7	38,9	32,8	14,8	4,8
Jász-N.-Szolnok	78	17,4	3,8	20,5	28,2	28,2	19,2
Tolna	109	17,2	6,4	10,1	27,5	24,8	31,2
Vas	216	14,1	26,4	30,1	17,1	13,0	13,4
Veszprém	216	15,0	22,2	25,9	21,8	17,1	13,0
Zala	258	15,3	17,8	15,9	15,9	23,3	27,1
Összesen	3154	15,0	20,2	20,4	19,8	20,2	19,4

(*: az alacsonyabb értékek jelentik a nagyobb dinamikát)

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

Összességében egybefüggő dinamikus területnek tekinthető Pest megye nagy része, Fejér északi fele, Veszprém keleti harmada, Komárom-Esztergom teljes területe, valamint Győr-Moson-Sopron egésze a déli határterületei kivételével (6. ábra). Ide tartozik még Vas megye mintegy fele (Szombathely, Kőszeg, Sárvár, Körmend térsége) is. Ezen kívül elsősorban néhány nagyváros agglomerációja (Zalaegerszeg, Kaposvár, Pécs, Kecskemét, Szeged, Debrecen, Nyíregyháza, Eger), valamint a Balaton térsége dinamikus. Az elmaradott, kevésbé dinamikus települések is jelentős területi koncentrációkat mutatnak, ilyen térségek részben külső perifériák Balassagyarmattól a Bodroghöz, Szatmár, Bihar, Dél-Békés, Délkelet-Csongrád, Bácska és a Dél-Dunántúl határmenti térségei. Belső perifériáknak tekinthető a Közép-Tiszavidék teljes területe, Békés megye nagy része, Csongrád-Szentes környéke, Baranya-Somogy-Tolna határtérségei, Zalában a Nagykanizsa és Zalaegerszeg közti terület Lentitől a Kis-Balatonig, illetve Vas megye déli és keleti határtérségei.

6. ábra. A települések összdinamikája és az egyes tényezők alapján extrém eltérő dinamikát mutató települések

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

Ritkán fordul ugyanakkor elő, hogy kifejezetten dinamikus és legkevésbé dinamikus térségek vagy települések egymás közvetlen szomszédságában fekszenek. Térséget tekintve talán csak a Balaton déli partja tekinthető ilyennek, ahol a partközeli dinamikus településeket pár kilométerre már a legkevésbé dinamikus falvak szegélyezik. Települési szinten általában valami lokális, helyi ok okozza az extremitást az egyik oldalról, ilyen az alapvetően kedvezőtlen adottságú térségből kiemelkedő Orfű-Abaliget, Kehidakustány, Zalakaros, Cserkeszölő, Alsótold vagy Krasznokvajda. A Szekszárdi-dombság és a Káli-medence az a két térség, ahol egyformán előfordulnak kiemelkedően és legkevésbé dinamikus települések is. Ugyanakkor az alapvetően fejlett térségben egy-egy elzártabb aprófalv, vagy magasabb cigány népességgel rendelkező település néhány esetben igen alacsony dinamikát mutat (Porpác, Répceszentgyörgy, Meszlen, Várbalog, Tárnokréti, Maglóca, Orfalu, Versend).

Az átlagos vagy átlag körüli dinamika előállhat úgy is, hogy egy település egyes dinamikatényezők esetében kiemelkedően jó, másoknál kiemelkedően rossz értékekkel rendelkezik. Az ilyen, egyes dinamikatényezőket tekintve ellentétes módon extrém települések legnagyobb csoportját (79 település) olyanok adták, ahol elsősorban a korszerkezeti mutató kedvező, a foglalkoztatottsági pedig kedvezőtlen, de több esetben a vándorlási egyenleg is az. Ilyen települések leginkább az ország periférikus térségeiben található, legtöbbször a roma népesség igen magas arányával jellemezhetők. Különösen nagy számban fordulnak elő Baranya megye

déli és Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi területein (Ormánság, Bódva-völgy, Cserehát), de Szabolcs-Szatmár-Bereg megye keleti részén (Szatmári-sík, Dél-Nyírség) és Somogyban is több ilyen található. A legtipusosabb ilyen települések Csenyété, Tornanádaska, Bódvalenke, Abaújszolnok, Fáj, Felsőregmec, Kiscséc, Alsószentmárton, Gilvánfa, Rinyabesenyő, Pálmajor, Somogyaracs. E területeken kívül csak néhány ilyen falu fordul elő az országban (Kisszőlős, Pusztamiske, Sárkeresztúr, Sóshartyán, Szúcs, Tarnabod, Tiszabő, Tiszabura, Hencida, Told). 13 település esetében a vándorlási egyenleg kiemelkedően kedvező, a korszerkezet viszont szélsőségesen előregedett, ezen kisebb falvakban jelentősebb idősök otthona található (Nemeskisfalud, Kőkút, Patalom, Acsád, Csáfordjánosfa, Szóc, Óföldreák). Egy harmadik markáns csoportba olyan település kerültek, ahol a lakás- és üdülőépítés dinamizmusa kiemelkedő, ugyanakkor a népességszám változása és a korszerkezet kedvezőtlen. A 11 ide tartó település zömmel üdülőfaluvá váló kisfaluk (Borgáta, Szigliget, Révfülöp, Balatonszepezd, Mátrászentimre, Nagyhuta, Háromhuta). A maradék 18 extrém település számos kisebb, különböző típusba tartozik. Vannak köztük a dezurbanizáció által érintett törpefalvak jelentős vándorlási nyereséggel, de idős korszerkezettel (Gagyapáti, Sima, Tornakápolna, Teresztenye, Mogyoróska), kiemelkedő foglalkoztatottsági helyzetben lévő kistelepülések (Ete, Lócs, Mosonudvar), de olyan extrém esetek is, mint Tákos, Jánd, Hetefejércse, Magosliget, Csapi vagy Rajka. A 2001-es beregi árvíz által elpusztított és újjáépített települések (Tákos, Jánd, Hetefejércse) dinamikus lakásépítéssel és nagy elvándorlással emelkednek ki, a zalai Csapiban pedig egy bentlakásos általános iskola okoz extrém fiatal korszerkezetet és alacsony foglalkoztatottságot. A határmenti helyzet okoz extrémitást a szatmári Magosligeten, ahol a lakosság zöme a roma népesség miatt fiatalos, de nagy a belföldi vándorlási veszteség, ugyanakkor a papíron Ukrajnából beköltözők extrém módon növelik a népességet, valamint a mosoni Rajkán, ahol a határon átnyúló szuburbanizáció jegyében Pozsonyból költöznek ki sokan, tömegesen épülnek új lakások, kiemelkedő a foglalkoztatottság, ugyanakkor a helyi „őslakosok” elvándorlása is jelentős.

A vidéki települések dinamikája összességében meglehetősen jól tükrözi a gazdasági fejlettségüket, a gazdasági prosperitás regionális különbségeit, de alakítja ezt a településszerkezet is, az aprófalvas térségek kevés kivétellel a hanyatló térségek közé tartoznak. Kérdés azonban, hogy ez közvetlenül az aprófalvaság következménye, vagy azért áll elő ez a helyzet, mert a gazdaság prosperáló elemei eleve elkerülik a régiókat. A nyugat-kelet lejtő e téren is nyilvánvaló, de a „jó” régióknak is vannak belső periferiái (Vas-Győr-Veszprém, illetve Vas-Zala határtérségei). A Dunántúl egyre inkább markánsan szétesik egy északi és egy déli részre, a Dél-Dunántúl a Balaton part és Pécs környéke kivételével a legkevésbé dinamikus területek közé tartozik. Ugyanakkor az ország északkeleti térségei, különösen Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nagy része eléggé zavaróan viselkedik, több dinamikátényezőt tekintve (népességvándorlás, lakásépítés, korszerkezet) is speciális, így összességében lényegesen kedvezőbb képet mutat, mint azt pusztán a gazdasági tényezők alapján várnánk. Így az ország kedvezőtlen gazdasági helyzetű térségeitől eltérően dinamika tekintetében – legalábbis az általunk választott mutatókat nézve – nem a legkevésbé

dinamikus területek közé tartozik, sőt több elem (nem csak a korszerkezet) tekintetében kifejezetten dinamikusnak mondható.

A nagyvárosok térségei minden esetben kiemelkednek a környezetükből, sokszor a nagyvárossal magával, néha anélkül, ez igaz mind a fejlett régiók fejlett nagyvárosai esetében (Budapest, Győr, Sopron, Szombathely, Székesfehérvár, Veszprém), de a kevésbé dinamikus térségek nagyvárosainak esetében is (Miskolc, Eger, Nyíregyháza, Debrecen, Pécs, Kaposvár).

Végezetül érdemes néhány jellegzetes településtípust újra kiemelni. A nagyvárosok környékén elhelyezkedő szuburbán települések zöme minden dinamikamutató alapján az átlag feletti, vagy a legdinamikusabb kategóriába került, ezen települések jelentik a legprosperálóbb csoportot az elmúlt évtizedek folyamán. Hasonló helyzettel bírnak a nyugati határszél települései is. Az idegenforgalmi térségek települései már összetettebbek, a népességváltozás és különösen a korszerkezet vonatkozásában már nem tekinthetők dinamikusnak. A skála másik végén az előregedő, kis- vagy aprófalvas, periférikus térségek állnak, melyek minden mutatóban átlag alatti értékekkel bírnak. Hasonló helyzetben van az Alföld néhány egykori középfalvas periferiája (Bácska, Dél-Békés, Közép-Tiszavidék) is.

A legextrémebb típusokról már ejtettünk szót, közülük mindenképp kiemelendő a legnagyobb és a szerzők által készített korábbi falutipizálások eredményeivel összehasonlítva bővülő csoport, azok a települések, amelyek a legkedvezőbb korszerkezettel, ugyanakkor legkedvezőtlenebb foglalkoztatottsági mutatókkal bírnak. A vándorlás sok esetben negatív, a lakásépítés viszont dinamikus e falvakban, s a népesség zömét a cigány kisebbséghez tartozó lakosság adja. Baranya, Somogy, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg mellett már más megyékben (Veszprém, Fejér, Nógrád, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar) is megjelent e típus, de vélhetően újabb megyékben is lesznek ilyen jellegű települések a közeljövőben. E falvak között minden mutatót tekintve találhatók extrémek, így egyesek népessége 1990 óta 50-100%-kal nőtt (Fáj, Felsőregmec, Csenyéte, Alsószentmárton), 20-40 ezrelékes az évi vándorlási veszteség (Rinyabesenyő, Gilvánfa, Tiszabó, Csenyéte), a lakásállomány 25-45%-a 1990 után épült (Tornanádaska, Tiszabó, Alsószentmárton, Gilvánfa, Felsőregmec), a népesség 5-7%-a foglalkoztatott csak (Gadna, Szakácsi, Csenyéte, Fáj, Alsószentmárton), és a népesség mindössze 4-6%-a idősebb 60 évesnél (Csenyéte, Rinyabesenyő, Tornanádaska, Alsószentmárton, Kiscséc, Gilvánfa, Tiszabó, Pálmajor). A dinamikus lakásépítés ellentétben más településekkel, ebben a csoportban gyakran nem azt jelenti, hogy magas komfortfokozatú új házak épülnek, hanem különböző családpolitikai intézkedések következtében épült, alacsony komfortfokozatú házak. Az utóbbi időben – nem csak az előbb felsorolt települések körében – egyre jellemzőbb, hogy bizonyos előnyök miatt az emberek egy része papíron elköltözik egy másik településre, de valós térbeli mozgás nem történik. Ilyen előnyök tetszőlegesen lehetnek, a kedvezőbb gázártámogatástól a több segélyen át olyan esetekig, amikor határontúliak költöznek tömegesen papíron határmelletti településekre magasabb nyugdíj, jobb ellátás miatt, a helyi/országos politikai vezetés hathatós támogatása mellett (Szabolcs-Szatmár-Bereg keleti fele, de sok más helyen is), vagy épp az önkormányzati választások előtt a polgármester hozzá lojális embereket költöztet papíron az adott faluba (pl. Gosztola). Mindezen

folyamatok egyre nehezebbé teszik a valós térbeli mozgások értelmezését, különösen, hogy más, objektív térbeli folyamatok meg alig mérhetőek (pl kivándorlás).

Összegzés

Alapvetően két tényező mozgatja a településeket boldogulásuk vagy „balvégzetük” útján: a regionális hatások (dinamikus térségek, városok közelsége, regionális szintű kedvező munkaerőpiaci helyzet, regionális léptékű tradíciók stb.) és a településméret, hozzáátve, hogy ha bizonyos településméret egy-egy táj, régió településállományában túlsúlyra jut, maga is regionális hatásnak bizonyul. Így az ország kistfalvas településszerkezetű tájain csak kivételes esetben, például egy nagyváros közvetlen közelében van lehetősége egy kis népességű településnek emelkedő pályára állnia.

A dinamikus települések nem feltétlenül a legkedvezőbb helyzetű települések egyúttal. Gondolatkísérletként feltételezhetjük, hogy például egy-egy olyan térség, amelynek helyzete kifejezetten kedvező, és települései kialakították lakóik kedvező életfeltételeit, már csak „él” a kialakult helyzettel, de nem tesz erőfeszítéseket a továbblépésre. Már nem építenek új lakásokat, vándormozgalmuk visszafogott, nem is növekednek, tehát a dinamikai mezőny középtáján helyezkednek el, viszont – múltjuk hozadékaként – helyzetük konszolidált, kiegyensúlyozott, kedvező.

Vannak olyan tájai, településcsoportjai az országnak, melyek – a „dinamikájuk” szempontjából – ellentmondani látszanak a „józan észnek”, a bennünk élő képnek, az előítéleteknek. Például a Hegyalja: átlagos településnagysága kiemeli a kistfalvas településszerkezetű tájak közül, nemzetközi jelentőségű és megújuló termőtáj (borgazdálkodás), idegenforgalmi adottságai kedvezőek, „táji tradíciói” kiemelkedőek, vélhetnénk tehát, hogy a dinamika által kijelölt mezőnyben is az élre került, ám inkább „lefelé” tart ebben a mezőnyben. Ugyanakkor Szabolcsról nem vélekednénk kedvezően, de mérőszámaiban ezt nem igazolta.

Vizsgálódásunk arra is rávilágított, hogy vidéki településeink a hagyományos településföldrajzi, társadalomföldrajzi módszerekkel, mutatókkal (lélekszám, a lakosság foglalkozási szerkezete, a település gazdasági funkciói, forgalmi helyzete, természeti földrajzi környezete stb.) egyre kevésbé „foghatók meg”; erre sokkal inkább szociológiai, kultúranropológiai megközelítések alkalmasak.

S ismételtén felvetjük, hogy a településfogalom – legalábbis a településföldrajz művelői körében leginkább elfogadott, eredetét tekintve „mendöli” – revízióra szorul, az elporladó falvak és maradványaik láttán.

Mіндеzen területi eltérések azt is jelentik, hogy vélhetően aligha lehet az országra egységes vidékfejlesztési elképzeléseket kidolgozni és alkalmazni Dunaszegre és Zalkodra, nem beszélve az ennél is extrémebb településekre. Ami jó lehet az egyik térségben, lehet, hogy hatástalan egy másikban és fordítva.